

לְשׁוֹנֵנוּ

כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

כרך ארבעים ואחד

תשל"ז

ירושלים

הוצאת האקדמיה ללשון העברית

צִוּוֹת נְדִירוֹת בְּלִשׁוֹן הַתְּנַאִים

חֵלֶק מִן הַמֵּאמֵר הַזֶּה הִיָּה נוֹשֵׂא לְהַרְצָאָה בְּמַעֲמַד הַזִּיכְרוֹן לְמוֹרֵר פְּרוֹפ' י' קוֹטְשֶׁר ז"ל בְּכַסְלוֹ תש"ג, בְּמֵלֶאֶת חֲמֵשׁ שָׁנִים לְפִטְרִיתוֹ.

וְאַלֶּה הַקִּיצוּרִים הַמְּשֻׁמָּשִׁים בְּמֵאמֵר:

(א) פִּתְבִּייד

- א — מִשְׁנֵה וְגֵמְרָא זְרַעִים וְמוֹעֵד כ"י אֶקְסְפוֹרְד, סְפָרִית הַבּוֹדְלִיאָנָה 366.
 לו — ו"ה לו, מִתְנִיחָא דְבְנֵי מַעְרְבָא ע"פ כ"י קִמְבְּרִידג' 1, Add 470, קִמְבְּרִידג' 1883.
 פֶּא — מִשְׁנֵה כ"י פֶּאַרְמָה דֶּה־רוֹסִי 138, מֵהַדוּרָה פֶּאַקְסִימִילִית, יְרוּשָׁלַיִם תש"ל.
 פֶּס — מִשְׁנֵה כ"י פֶּאַרִיס מִס' 328-329 בְּסִפְרִיָּה הַלְּאוּמִית בְּפֶאַרִיס, מֵהַדוּרָה פֶּאַקְסִימִילִית, יְרוּשָׁלַיִם תש"ג.
 פֶּר — מִשְׁנֵה סֵדֶר טְהָרוֹת פֶּאַרְמָה דֶּה־רוֹסִי 497, מֵהַדוּרָה פֶּאַקְסִימִילִית, יְרוּשָׁלַיִם תש"א.
 ק(כ"ק) — מִשְׁנֵה כ"י קֶאֹפְמֵן A50 מֵהַדוּרָה פֶּאַקְסִימִילִית, יְרוּשָׁלַיִם תשכ"ח.

(ב) בִּיבְלִיֹּגְרַאפִיָּה:

- אֶפְשֵׁטִיין מְבֹא — י"נ אֶפְשֵׁטִיין, מְבֹא לְנוֹסַח הַמִּשְׁנָה, יְרוּשָׁלַיִם תש"ח.
 הַנִּמְן הַפּוֹעֵל — נ"ג הַנִּמְן, חוֹרֵת הַצִּוּוֹת שֶׁל לִשׁוֹן הַמִּשְׁנָה, ע"פ מְסוֹדֵת כ"י פֶּרְמָה (דֶּה־רוֹסִי 138), חֵלֶק א' הַפּוֹעֵל, עֲבֹדַת דּוֹקְטוֹר, הַאוּנִיבֶרְסִיטֵה הָעֵבְרִית, יְרוּשָׁלַיִם תש"ב.
 זק"ש — הֶרֶב נ' זק"ש (עוֹרֵךְ), מִשְׁנֵה זְרַעִים עִם שִׁינוּי נוֹסְחָאוֹת מִפְּחִבֵּי־הַיָּד שֶׁל הַמִּשְׁנָה וְכו', פֶּרֶךְ א (זְרַעִים, בְּרִכּוֹת־פְּלִאִים), יְרוּשָׁלַיִם תש"ב, כֶּרֶךְ ב' (זְרַעִים, שְׁבִיעִית־בִּיבְרוּרִים) יְרוּשָׁלַיִם תש"ה.
 מְבֹא כ"י פֶּס — מ' בְּרֵאשֶׁר, מִשְׁנֵה כְּתִבִּיד פֶּאַרִיס, 329-328, דְּבָרֵי מְבֹא, יְרוּשָׁלַיִם תש"ג.
 מְבֹא כ"י פֶּר — הַנִּל, מִשְׁנֵה כ"י פֶּאַרְמָה ב לְסֵדֶר טְהָרוֹת, דְּבָרֵי מְבֹא, יְרוּשָׁלַיִם תש"א (מְצוּטָה ע"פ הַצִּילּוּם בְּקוֹבֵץ מֵאֵמָרִים בְּל"ח הוֹצָאת אֶקְדָּמוֹן, יְרוּשָׁלַיִם תש"ב).
 סֵגֶל דְּקְדוּק — מ"צ סֵגֶל, דְּקְדוּק לִשׁוֹן הַמִּשְׁנָה, יְרוּשָׁלַיִם תרצ"ו.
 עוֹאנ"ש — ז' בְּנֵי־חַיִּים, עֵבְרִית וְאַרְמִית נוֹסַח שׁוֹמְרוֹן א-ג, יְרוּשָׁלַיִם תשי"ז-תשכ"ז.
 קוֹטְשֶׁר גִּלְיָת — י' קוֹטְשֶׁר, מַחְקָרִים בְּאַרְמִית הַגִּלְיָת, תְּדַפִּיס מִתְּרַבְּרִין כֶּא-כג, יְרוּשָׁלַיִם תשי"ב.

1. חוֹקְרֵי לִשׁוֹן חֲכָמִים (ל"ח) בְּדוֹר הַקּוֹדֵם וּבְדוֹרֵנוּ הַעֲמִידוֹנוּ עַל תְּחוּמִים רַבִּים הַמְּבִדִילִים אוֹתָהּ הַבְּדֵלָה שֶׁל מִמֶּשׁ מִלִּשׁוֹן הַמְּקָרָא. שִׁימַת לֵב מִיּוֹחַדַת נִיתְנָה לְסוּגִיּוֹת שֶׁל פְּתִיב וּלְתַקְלוֹת שֶׁל פְּתִיב שֶׁנִּשְׁתַּקְעוּ בְּמִקְוֹדוֹת לִשׁוֹן חו"ל. חוֹקְרֵי הַפְּתִיב הַבְּלִיטוֹ

הבלטה מרובה את הנטייה הגוברת למילוי הכתיב המאפיינת את כתבי-היד של ספרות התנאים והאמוראים. במיוחד מושכות את הלב התופעות, שאין להן זכר או מקבילה של ממש בלשון המקרא, כגון: שיקבל¹ (כ"ק פאה ב, ו, שתי פעמים) ביו"ד אחרי ש' השימוש או שיארא (ק, עירובין א, ח, י, שתי פעמים), מיאשא (פס, פאה, ב, ו) באל"ף באמצע התיבה לציון התנועה ²a ועוד כהנה רבות. גם תקלות גראפיות מן הסוג של חילופי אותיות דומות זכו לחשומת לב מרובה, כגון חילופי כ/ב, למשל חבורות (ק, ביכורים א, ב ועוד) במקום חבורות, או זי"ן ונו"ן סופית כגון האורן (ק, חלה ג, ז) במקום האורז, וידועים ביותר חילופי סמ"ך ומ"ם סופית, כמו ליסטים / ליסטים, אוצר בלום / אוצר בלוס. דברים אלה ושמותם מזדמנים למכביר במחקרים העוסקים בכתבי-יד ובדפוסים של ל"ח. אלא שאף פאן ניכרת נטייה להכללה ולהפרזה. תופעות רבות, שהן ענייני הגה או תצורה ייחודיים ללשון חכמים, נתפרשו אף הן תקלות גראפיות או צורות מקראיות רגילות בכתיב מלא שבמלא. תחת ידי מצויים כמה וכמה עניינים מסוג זה, שהבירור הפלשני מלמד שהם מן הסוגיות המבדילות הבדלת מהות בין לשון המקרא ללשון חכמים, ואינן עניין טכני חיצוני בלבד של כתיב וכתב.

2. איחד דבריי לתיבה אחת ולשתי צורות דקדוקיות נדירות מלשון התנאים שנשתכחו. מדובר בתופעות, שאין להן זכר לא רק בדפוסים מאוחרים, אלא גם בכתבי-יד טובים רבים נפקד מקומם, ורק במובחרים שבמקורות אתה מוצא את עקבותיהן ורישומן. אירע להן לצורות אלו מה שאירע אפילו לצורות רגילות וישגורות. העובדה, שלא תאמו את דרכי לשון המקרא, כבר היה בכוחה לספן את קיומן בספרות חז"ל. ואם נזכור, שאף במקורות ל"ח היו נדירות, נוכל להכין, מדוע כבר בדורות ראשונים לא היו מחוורות דיין למעתיקים. אבוא עתה לפרט את הדברים:

י ס י כ ה

3. המלה סיכה מזדמנת י"ב פעמים במשנה, שמונה פעמים צורות נפרד הן, וארבע פעמים צורות הנסמך הנה. שמונה הראשונות באות לעולם, פשאות שימוש ב או ל קודמות להן. דהיינו בסיכה, לסיכה, וארבע צורות הנסמך באות בצירוף קבוע "כדי סיכת קטן" (פלים ב, ב, שתי פעמים) או "כדי סיכת אבר קטן" (עדות ד, ו שתי פעמים).

4. כנגד בסיכה, לסיכה שבכתבי-יד מאוחרים ובדפוסים אנו מוצאים במקורות טובים יו"ד בין אותיות השימוש ל או ב לבין הסמ"ך: ביסיכה, ליסיכה. וזה פירוט הנתונים:

1. הנקדן של ק מחק את היו"ד שאחרי השי"ן והוסיף יו"ד תלויה אחרי קו"ף: שקיבל.
2. על דבר זה עמד לפני שנים מהרי"ן אפשטיין, מבוא, עמ' 1234. ור' מבוא לכ"י פס, עמ' 12.

- ליסיכה — "מניין ל י ס י כ ה שהיא כשתייה" (שפת ט, ד); פן גורסים כ"ק ולו וקטע מגניזת קהיר³.
- וליסיכה — (שביעית ח, ב, כ"ק, פא ולו; ופעמיים במשנת מעשר שני א, ז, וכן ב, א בכ"ק, פא, לו ושני קטעי גניזה⁴. וכן גרס גם כ"י לידן של הירושלמי (לפי עדות מהדורת זק"ש, פרך ב, עמ' רנה, אבל תוקן ולסיכה).
- וביסיכה (יומא ח, א; תעניות א, משניות ד, ה, ו, בשלושת פתביהיד הנופרים; במקום אחד בלבד יוצא מפלל זה כ"ק, חסרה בו משנה ה של פרק א במסכת תעניות, והיא מעשה השלמה של מעתיק מאוחר, שכתב וביסיכה).
- ואף מחוץ למשנה מצינו פתיבים דומים: ביסיכה (ספרא כ"י ואטיקאן 66, מהדורת א' פינקלשטיין, עמ' תנג), וכן וביסיכה (ספרא, כה"י הנ"ל, עמ' שנה)⁵.
5. חלק מן הדוגמות שהבאתי לעיל מן המשנה מוזכרות במבוא לנוסח המשנה למהרי"ן אפשטיין (עמ' 1244), ושם הן מתפרשות לו צורות בכתיב מלא לציון תנועתן של אותיות השימוש ב, ל (פתיבים הרווחים במיוחד בכ"ק), כמו: פִּיִּסְמִיִּן (ב"ב ז, ג⁶), פִּיצֵד (עדות ב, ח⁶), (לִירְצוֹן מכשירין א, א⁷). ונראה, שפך ראה את הדברים גם פרופ' קוטשר במאמרו "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל"⁸; אמנם אין הוא אומר את הדברים במפורש, אבל מפללא יוצא, שפל הפתיבים מתפרשים לו צורות שונות של שם הפעולה סיכה משורשי ע"ו.
6. דעה אחרת עולה מדבריהם של כמה מדקדקים בימי הביניים. רפי יונה אבן-ג'נאח הספרדי בדיונו בפועל יִסְף (שמ' ל, לב — "על בשר אדם לא יִסְף") נוטה לִפְעוּעַ, שלפניו צורת צחיד קל של יִסְף מפ"י (היינו יִסְף⁹ כמו יִישָן, יִינֵק ודומיהם). ובאחד מכתבי-היד של ספר השרשים נוספה ההערה¹⁰: "וכבר נהגו במשנה יִסְפָה במקום סיכה, כפי מה שנהגו במקרא יִסְף, הפך מן סוף"¹¹. מן החדשים, בן-יהודה¹²
-
3. זהו הקטע 1, Cambridge T.S. EI 43.
4. האחד הוא קטע מאוסף זולצברג בסמינר התיאולוגי בניו-יורק, JTS מס' 138; והשני הוא Camb. T.S. E 1, 31 (מידע זה לקוח ממהדורת זק"ש).
5. הניקודים המשמשים בכתבי-היד השונים מובאים להלן בסעיף 8.
6. בשלוש הדוגמות המובאות כאן נמחקה היר"ד ע"י הנקדן של כ"ק.
7. מהרי"ן אפשטיין כורך בסקירתו צורות שיש בהן יו"ד (א) כנגד חירק: לִישְכִיבָה (סוכה א, יא), פִּיצֵדִים (ר"ה ג, ג); (ב) כנגד סגול: שְׁלִיעֵלִים (טהרות י, ה); (ג) כנגד שוא: פִּיצֵד, לִירְצוֹן כפי שצייננו. אבל אל נטעה לחשוב שתפוצתן של שלוש הקבוצות זהה. למעשה מצויות ביותר (ואף כאן בדרגת שכיחות נמוכה) רק הצורות שיש בהן יו"ד כנגד חירק.
8. ספר בר-אילן, קובץ העשור, עמ' 54. ואילך.
9. במקרא מנוקד יִסְף (בסמ"ך קמוצה), מפני שהתיבה מיטעמת בטעם מפסיק (זקף).
10. ר' מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו, עמ' 198.
11. ומעין זה מצינו אצל רש"י בפירושו על אתר, ואצל ר' שלמה אבן-פרחון במתברת הערוך בערך יִסְף. וכן הביא רד"ק פדעה ראשונה בספר השרשים בערך יִסְף, אבל שלושתם לא נדרשו לצורות מן המשנה.

וסגל¹³ הם היחידים שהפירו בצורה יסיכה שבמתניתא דבני-מערבא, הלוא היא מהדורת לו.

7. מהרי"ן אפשטיין (שם) שהזכיר את אבן-ג'נאח ואבן-פרחון¹⁴ קובע, שהם טעו בהניחם קיום שורש יסך. והנה אם נדקדק בדבר, אפשר שבשאלת ייסף שבשמות ל, לב לא נוכל להגיע להכרעה חד-משמעית, שהרי צורה זו מתפרשת יפה צורת הופעל של ע"ו פמו "ניישם בארון במצרים" (בר' נ, כו), פשם שכבר קבעו פמה מן הפרשנים^{15, 16}. אבל באשר לכתיבים ליסיכה, ביסיכה, וליסיכה, וביסיכה אין כל ספק, שלפנינו עדות ברורה לקיום הצורה יסיכה משורש יסך. דבר זה יוצא בבירור מכמה וכמה נתונים ועל יסוד שיקול דקדוקי חד-משמעי:

(א) הנוהג לציין באם-קריאה את תנועתן של אותיות השימוש ב, ל בכ"י ק ובכתב-היד הקרובים לו אין לו קביעות אף לא באחד מן השמות שהזכיר מהרי"ן אפשטיין¹⁷, זולתי התיבה הנדונה, ביסיכה, ליסיכה. הנה, למשל, פנגד בְּיִסְמִינִין (פעם אחת) שצוינה לעיל מכ"ק מצינו בכ"י זה בְּיִסְמִינִין, בְּיִסְמִינִים (שלוש פעמים)¹⁸; וכן לְיִרְצוֹן (פעם אחת) לעומת לְרְצוֹן, בְּרְצוֹן (עשרים פעם)¹⁸; בְּיִצַד (פעם אחת) לעומת בְּיִצַד (כחמישים פעם)¹⁸.

(ב) זאת ועוד אחרת, מעולם לא מצאנו בכ"ק (ובכתב-היד הדומים לו) פתיב מלא יו"ד אחרי ב, ל בצורות אחיות של התיבה סיכה, היינו בשמות פעולה של שורשי ע"ו, פגון "בין ביאה לביאה" (יבמות ו, א), "למיתה חמורה" (פרייתות ג, א), "למיתתו" (מפוח ב, ו = כ"ק סנהדרין יג, י); פמובן, לא פללתי בבדיקתי צורות מעין בטיחה ("מיטפל עימו בטיחה", נגעים יב, ו), בלינה ("לא יפסלו בלינה", מנחות ז, ד), למיתה ("ועמדוהו [ואמדוהו] למיתה", נזיר ט, ד) ועוד. שכן צורות אלו עשויות להיות

12. ר' ערף יסיכה במילון בן-יהודה, עמ' 2704.

13. ר' סגל (דקדוק, עמ' 70, הערה 1), הרומז בקופיה לצורה זו. בימים אלה הגיע לידי היכל השרשים לי' אבינרי (תל-אביב תשל"ו), ושם מצאתי (בעמ' 253 ו-258), שאף הוא הכריע בעקבי אבן-ג'נאח ועל פי הפתיב בכתב-היד ק ולו שיש לפנינו יסיכה. מ"מ תודגש העובדה שלא מצאנו את הצורה הגרודה יסיכה, אלא צורות ביסיכה, ליסיכה באותיות השימוש; וכנגדן עומדת טענתו של אפשטיין, שיש פאן פתיב מלא יו"ד לציין תנועת הבי"ת והלמ"ד (כפי שצוין לעיל בסעיף 5), ואיש מן החוקרים החדשים לא ניסה להפריכה.

14. ר' לעיל, הע' 11.

15. ר' למשל רשב"ם לבראשית על אתר. אבל אף פאן היו שראו את ויישם צורה מן ישם (כך למשל ראב"ע לבראשית שם).

16. נוסח השומרונים קורא: יוסך, וקריאתם היום היא — yuwwāsāk — העשויה הן להופעל של ע"ו והן להופעל של פ"י. ור' עואנ"ש, ה, (העומד לראות אור בקרוב) עמ' 132.

17. והדברים אמורים הן כשהיו"ד מצינת חירק והן כשהיא מצינת שוא. ור' מש"כ לעיל בהערה

7.

18. כל הנתונים והמספרים האלה מבוססים על הממצא בכ"ק; את מראי המקום ניתן למצוא

בעזרת הקונקורדאנציה.

מיודעות ותנועת הבי"ת והלמ"ד היא פתח, ואין להן צורך ביו"ד; ואמנם רובן פכולן נתפסו בידי נקדן כ"י"ק (ונקדנים אחרים) צורות מיודעות: **בְּשִׁיחָה**, **פְּלִינָה**, **לְמִיחָה**¹⁹. (ג) אבל עיקר ההוכחה תלוי למעשה בשיקול חד-משמעי: היו"ד בתיבות ליסיכה (שבת ט, ד, כ"י, ק, לו וקטע גניזה), ביסיכה (ספרא, כ"י ואטיקאן 66) עשויה בכל-זאת להתפרש אֶם-קריאה לציון תנועת השוא הנע של הלמ"ד והבי"ת כמו היו"ד של **לְיָצוֹן**, **בְּיָצוֹן** שהזכרנום לעיל. אבל מה יהא על הכתיבים וליסיכה, וביסיכה? שהרי אם מדובר בצורות שיש בהן ו"ו החיבור לפני בי"ת (או למ"ד) השימוש, בהצטרף ו"ו החיבור לפני הבי"ת (והלמ"ד) נסגרת ההברה, ואין עוד חציצה של תנועה ביניהן לבין הסמ"ך (היינו השוא הנע הופך שוא נח כפי שהראנו מן ברור ח' ילון²⁰) ואין פל צורך ביו"ד. לשון אחר, אם לפנינו סיכה באותיות השימוש בי"ת ולמ"ד, מן הדין שנמצא —

בסיכה — $b^{\circ}sikā$, אבל וּבְסִיכָה — $ubsikā$

לְסִיכָה — $l^{\circ}sikā$, אבל וּלְסִיכָה — $ulsikā$

והנה, לו באמת הייתה לפנינו הצורה סיכה, לא היינו מוצאים בקביעות במשנה, בשבעה מקומות שונים שמעידים עליהם כמה וכמה עדים נאמנים, וביסיכה / וליסיכה אלא וביסיכה / ולסיכה. ועתה משמצאנו בעקיבות צורות וביסיכה, וליסיכה, משמע שהיו"ד מקורית היא ואינה אֶם-קריאה. וברור שלפנינו צורת **יְסִיכָה** מן יסך, כמו **יְצִיָּה**, **בְּיְצִיָּה**, ו**בְּיְצִיָּה** וזולתן²¹.

8. לעדויות הכתיב שנתפרטו לעיל מצטרפות גם עדויות הניקוד; אנו מוצאים בכ"י"ק ופא **פמעט תמיד ולְיְסִיכָה**, ו**בְּיְסִיכָה**²². וכן מנוקד בשני המקומות המובאים לעיל מן הספרא, כ"י ואטיקאן 66. ומצאנו ראייה לקריאה זו אפילו במקום שלא נכתבה היו"ד אחרי הלמ"ד — **לְסִיכָה** — בקטע גניזה מנוקד ניקוד בבלי²³.

19. גם צורות מעין וּבְמִיחָה (קידושין א, א — שתי פעמים — ב) אינן שייכות לענייננו, שהרי הבי"ת מנוקדת בשוא נח, ואין לה צורך פלל באֶם-קריאה. ור' להלן בסעי' זה, סעי' קטן (ג).
20. ראה קונטרסים לענייני הלשון העברית, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, עמ' 16-19.
21. במקום אחד מצאנו בכ"י"ק יו"ד אחרי למ"ד, הצריכה להיות נקודה בשוא נח (היינו פשהיא סוגרת הברה): ולסיכוך (סוכה א, יא (יג)). הנקדן קרא: וּלְיְסִיכָה (ומחק את היו"ד), אבל הסופר נחפז פנראה לקרוא: וּלְסִיכָה — צורה בלתי מיודעת, כמו שקרא: לְיְסִיכָה באותה משנה. ונראה שהיו"ד המיותרת אחרי הלמ"ד בתיבה ולסיכוך, באה מתוך אשגרה מן המלה לישיכה המופיעה, פ ע מ י י ס, לפנייה.

22. (א) רק במקום אחד יש בכ"י"ק סתירה בין הסופר לנקדן. במשנת שבת פ"ט, מ"ד מצינו: לְיְסִיכָה; כאן פירש הנקדן את היו"ד אֶם-קריאה. והייתי מופתע ממש, לו נקדן ק היה מגלה עקיבות בפרט זה, שהרי אין לך במסורתו של זה משהו יותר עקבי מחוסר העקיבות. (ב) במקום הנ"ל (ממסכת שבת) הכתיב והניקוד של כ"י פא מכונים אף הם לצורה משורשי ע"ו — לְסִיכָה.

23. זהו הקטע E 1, 47, Camb. T.S. שפרסם ייבין בספרו אוסף קטעי הגניזה של המשנה בניקוד בבלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 95.

דומה אני שהנתונים והשיקולים שפירטנו מאשרים את דבריהם של אבן-ג'נאח ובן-יהודה ואחרים שטענו לקיום הצורה יסיכה.

9. מסתבר שלצידם של הפועל סף ושם הפעולה סיכה מגזרת ע"ו, נתקיימו גם צורות יסף, יסיכה מפ"י. ודבר זה פשלעצמו אין בו כל תימה. מצטרפת כאן דוגמא נוספת לשורה של פעלים הנוטים בשתי הגזרות, כמו קוץ/יקץ, עיף/יעף, יטב/טוב, ישב/שוב²⁴. ונראה שצורות יסף ויסיכה נדחו כבר בתקופה קדומה ממקורות לשון חכמים, שכן לא תאמו את דרכי לשון המקרא, שמשמש בה, למעשה, רק סף מע"ו. אפשר שהדבר נשתמר רק בכתיב-היד המובחרים בזכות השימוש הרזוח יחסית ביו"ד פאם-קריאה לתנועותיהן של האותיות בי"ת ולמ"ד. וכשם שהפתיבים ביסיכה, ליסיכה נתפרשו לחוקרים אחרונים כתיבים מלאים לצינן תנועותיהן של אותיות השימוש, כך נתפרשו הדברים למעתיקים ראשונים. ואכן כך ראינו בביור, שהבין נקדן כ"ק במשנת שבת [ליסיכה]²⁵. לא כן הדבר בצורת הנסמך סיכת- (שבצירופים "סיכת קטן", "סיכת אבר קטן") שאין לפניו אותיות שימוש. אפשר שמלכתחילה הייתה לנו צורה ע"ד ע"ו [סיכת-], ואפשר שהייתה זו צורת פ"י [יסיכת קטן וכיו"ב] שתוקנה, מאחר שלא עלתה בקנה אחד עם דקדוק לשון המקרא²⁶. המקורות האחרים — כתבי-יד מאוחרים ודפוסים — שלא הפירו עוד את השימוש באמות-קריאה לאותיות ב, ל שתנועתן היא שוא נע, אין בהם זכר לצורה יסיכה, לא פשהיא גרודה ולא כשיש לפניו אות שימוש.

נתקטל — בינוני של בניין נתפעל²⁷

10. דבר ידוע הוא שבל"ח משמש בניין נתפעל²⁸ כנגד התפעל/התפעל של לשון המקרא. קורבת התפקידים של התפעל ונתפעל הייתה, כנראה, הגורם להעברת הנו"ן בדרך ההיקש מנתפעל להתפעל²⁹, (ורק בפעלים בודדים עדיין משמשת ה' הבניין המקורית (כגון השתחוה, התגדב, התפלל, התודה ועוד³⁰). אולם בבינוני ממשיכה מתקיימת הצורה המקורית הפותחת במ"ם — מתקטל: מתפלל, מתמלא, מסתפג

24. ור' לאחרונה דיונו המפורט של ז' בן-חיים בסוגיה זו, בספרו החדש עואנ"ש, ה, עמ' 162 ואילך.

25. ר' לעיל, הע' 22.

26. תצוין העובדה שבצירופים "כדי סיכת קטן", "כדי סיכת אבר קטן" המלה כְּדִי הקודמת לְיִסִיכָה מסתיימת ביו"ד. לפיכך אפשר היה, לכאורה לטעון שבסימוך "כדי יסיכת" (k^e dē-yⁱ sīkat) עשויה להיבלע היו"ד (של יסיכת) במבטא, ומכאן "כדי סיכת". אך מסופקני ביותר אם יש לייחס לטענה זו משקל של ממש (ור' מש"כ על סימוך אחר במבוא לכ"י פס, עמ' 16, הע' 108).

27. עיקרי דבריי בסוגיה זו השמעתי בהרצאה בקורס "לשון חכמים" במכללה לבנות בירושלים בחורף תשל"ו.

28. ר' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 15 ואילך.

29. ר' סגל דקדוק, עמ' 118.

30. העניין נידון לאחרונה ע"י הנמן, הפועל (עמ' 219–221); ור' המבוא לכ"י פס, עמ' 15–16.

וכיו"ב. תהליך ההיקש של התפעל לנפעל לא היה, אפוא, תהליך מושלם³¹. אבל כבר העיר צ' הר-זהב³² על קיומן של דוגמות ספורות שיש בהן נו"ן במקום מ"ם בנינוני, ואלו הן: נתרפין (ירושלמי ברכות א, א, דפוס ונציה דף ב סוף ע"ג), נתאחין (ירוש' פלאים א, ב, במהדורה הנ"ל דף כז תחילת ע"ב), ניתוספת (בבלי שבת קנב ע"א שתי פעמים; כן הוא בדפוסים, אבל בכ"י מינכן הגרסה היא מיתוספת)³³. כל שלוש הצורות הנ"ל מספרות האמוראים הן.

חכמים אחרים שנתקלו בצורות מעין אלה לא ייחסו להן משקל של ממש, או ביטלו אותן ביטול גמור. כך נהגו מהרי"ן אפשטיין וד"ר הגמן ז"ל ואחרים³⁴. חלק מן הדוגמות נתפרשו להם שייכות לזמנים אחרים ולא לבינוני, או שראו בהן שיבושי מעתיקים שהחליפו מ—ני בגלל דמיון הגראפי³⁴.

11. בחינה בלשנית של העניין מלמדת שלפנינו צורות מקוריות שנהגו בלשון חכמים במלוא חיותה. מי שיידרש לכתבי-היד הטובים של המשנה ושל מדרשי ההלכה יגלה שראשיתה של התופעה כבר בספרות התנאים, ויתברר לו, שהיא אינה מצומצמת, כפי שמשמע מדבריהם של הר-זהב וסגל. לפני שנפרש דברינו, נפרט תחילה את הנתונים:

דוגמות א—ב — שנינו בפרק אנדריגינוס³⁵, משנת ביפורים ד, ב: "כיצד שווה (האנדריגינוס) לאנשים, מיטמא בלובן כאנשים וזוקק ליבום כאנשים, ומתעטף ומסתפר כאנשים, ונושא אבל לא נישא כאנשים, וחייב בכל מצוות האמורות בתורה כאנשים".

והנה באחד מקטעי הגניזה שפרסם א"י פץ³⁶ מצאנו: וניתעטף וניסתפר³⁷. ומצינו מקורות הגורסים שרק הצורה הראשונה בנו"ן: ונתעטף; כן הוא בכ"י פא, ובקטע גניזה שפרסם ייבין³⁸. ונראה שפן גרס הסופר של כ"ק, אלא שיד אחרת

31. ר' סגל במקום המדומז לעיל בהערה 29.

32. לשוננו ב, עמ' 162.

33. הדוגמות הללו מצאו את דרכן לדקדוקו של סגל (עמ' 118, הע' 2, ועמ' 140 והע' 2 שם).

34. ר' פרטי הדברים להלן, סע' 12.

35. פרק זה בחלקו הגדול הוא פרק ב (הלכ' ג-ז) בתוספתא ביפורים, שנכנס למשנה בפרק ד

בכמה כתבי-יד (כגון ק, פא וקטעים מן הגניזה) ובדפוס ראשון נאפולי רנ"ב (ר' מהר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק א, זרעים ומועד, ירושלים תרצ"ז, עמ' 115-116, ותוספתא פפשוטה, זרעים, חלק ב, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 836-837. ור' ר"נ זק"ש, כרך ב, עמ' תמא-תמב).

36. גנוי משנה (... מאוסף אנטונין בספרייה הלאומית בלנינגרד ...), ירושלים תש"ל, עמ' כט. לכתבי-יד זה נתפון א' פורת, לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתבי-יד ישנים, ירושלים תרצ"ח, עמ' 168.

37. בשתי הצורות מנוקדת עה"פ בפתח: ניתעטף, ניסתפר (ור' להלן, סע' 14).

38. ר' ייבין, אוסף קטעי משנה (ר' לעיל, הע' 23), עמ' 145. בצילום זה מצאתי: ונתעטף

ונשתפר, ואין שחר למה שמובא במהדורת ר"נ זק"ש, שכה"י גורס ונשתפר בנו"ן.

מחקה ותיקנה: ומתעטף³⁹ (הו"ו והנו"ן נגרדו — וניפרים פיוס קצותיהן התחתונים של שתי האותיות — ובמקומן נכתבו ו"ו ומ"ם זעירות)⁴⁰.

ג. בספרי במדבר (פרשת נשא, מהדורת ח"ש הורביץ, עמ' 21, שור' 16-17) מצינו: "המים נשפכים והמנחה מתפזרת אבית הדשן", אבל כ"י אוקספורד (בוליאנה 151) גורס נתפזרת במקום מתפזרת⁴¹.

ד. במשנת גיטין (ד, ח) שנינו: "אילו דברים אמרו מפני דרכי שלום, כהן קורא ואחריו לוי ואחריו ישראל מפני דרכי שלום, מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום, בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום". הסופר של כ"י ק גורס פאן ניתמלא במקום מתמלא, הדבר ניפר בביור, אלא שהנקדן שלח ידו במלאכת רעהו והסב את ניתמלא למתמלא, אבל מעשהו של הסופר הראשון עדיין ניפר היטב.

ה. בספרי במדבר (פרשת נשא, פסקה מ', מהדורת ח"ש הורביץ, עמ' 51, שור' 4-3) מצינו: "כך אמרו נשיאים, יתנדבו ציבור מה שמתנדבין ומה שמחסרין הן, אנו משלימים", אבל בכ"י רומי 32 (דף 48 ע"א, עמ' 95 במהדורת מקור, ירושלים תשל"ב) הגרסה היא: "כך אמ' נשיאים, יתנדבו ציבור משנתנדבין מה שמחסרין אנו משלימין". משנתנדבין⁴² = מה שנתנדבין⁴³.

ו. "הטהור מתוך הסגר — פטור מן הפריעה ומן הפרימה מן התגלחת ומן הצפרים. מתוך החלט — חיב בכולן, זה וזה מטמאין בביאה" (נגעים ח, ה); וכן: "בית המוסגר — מטמא מתוכו; והמוחלט — מתוכו ומאחוריו, זה וזה מטמאין בביאה" (שם יג, ד). במקום מטמאין שבדפוסים מצינו בכתב-היד העתיקים צורות סביל⁴⁴: מִיטְמָאִין / מִשְׁמָאִין (כ"י פר), מיטמין (כ"י פא בשני המקומות), מיטמאין / מיטמים (כ"י לו) וכן גרס סופר כ"י ק במקום השני (יג, ד): מיטמין⁴⁵; והנה במקום הראשון (ח,

39. בכ"י פא ובכ"י ק הטי"ת נקודה בצירי; בקטע הגניזה הנ"ל (ר' ההערה הקודמת) הטי"ת פתוחה. ור' להלן, סע' 14.

40. דפוס ראשון נאפולי רנ"ב גורס ומתעטף ומסתפר. בכתב-היד וינה וארפורט של התוספתא מצינו נעטף ומספר (ר' מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 290), ומעין זה בתוספתא סוטה ב: "האיש נעטף ומספר ואין האשה נעטפת ומספרת" (ור' להלן, סוף סע' 14).

41. פרט זה למדתי מפיו של ידידי ר' מנחם כהנא.

42. גרסה זו של כ"י רומי, הטוב שבכתב-היד של הספרי, מקומה נפקד ממהדורת הורביץ בקודמתה (נתפזרת במקום מתפזרת) מכ"י אוקספורד.

43. הנטייה לכתוב את המלה "מה" באות אחת בלבד כאשר היא דבוקה לתיבה התוכפת, ידועה לנו מכתב-היד של ספרות חז"ל; השוה: משכתוב = מה שכתוב, משנהנת = מה שנהנת (ר' אפשטיין מבוא, עמ' 1217).

44. ולא פאן המקום לעמוד על החילופים המרובים בין צורות מִשְׁמָא, מִשְׁמָא בחוף הדפוסים, בתוך כתב-היד ובין אלה ואלה אהודי.

45. הנקדן תיקן וקרא מִיטְמָיִן בפיעל, פדרפו במקומות רבים (בגון פלים ה, ג — שתי פעמים; ז, ד, ה — שתי פעמים; בחלקם הוא מוחק את היו"ד שאחרי המ"ם, ובחלקם הוא משאירה על פנת גם בשניקד מ"ם שנאית).

ח) גזרס הסופר של ק — ניטמין, והמתקן (הנקדן) הוא שהסב, ואף כאן בחוסר הצלחה פולט, את הנו"ן והיו"ד למ"ם. וברור שלפנינו צורת נתפעל מקורית ניטמין (>ניתטמין). ואין לטעון, שהסופר פיון לצורה נְטָמִין בבניין נפעל, שהרי בלשון חכמים, למצער בלשון המשנה (בניגוד ללשון המקרא), צורות הסביל של טמא באות כמעט לעולם בבניין נתפעל ולא בבניין נפעל. וכך הוא תמיד בבינוני, דהיינו מְטָמָא, מְטָמָא וכו' ולא נְטָמָא, נְטָמָא וכו', כפי שחזר והראה בבירור מעמיק ד"ר הנמן ז"ל⁴⁶. רק במקומות ממועטים מצינו צורות עבר של בניין נפעל, רובן ככולן מתוך זיקה שקופה למקראות מצוטטים או נידונים במשנה. דבריו של הנמן שנקבעו על יסוד מסורתו של כ"י פא, תואמים לחלוטין את הממצאים העולים ממסורת הסופר של ק, ורק הנקדן הוא המשנה אותה לעתים ומשווה לה פנים של מסורת מקראית⁴⁷. בכל שש צורות נתקטל שהובאו לעיל ברור לחלוטין שמדובר בבינוני ולא בצורות מזמנים אחרים: במלים נתנדבין, ניטמין מעידה על כך חתימת הריבוי — ין; במלה מתפזרת / נתפזרת הדבר ניכר מחתימת הנקבה — ת. בשלוש הדוגמות הראשונות הדבר משתמע בבירור מן ההקשר: לפנינו בכל מקום שורה של צורות בינוני: (א) מיטמא, זוקק, מתעטף/נתעטף, מסתפר/נסתפר, נושא וכו'; (ב) קורא, מערבין, מתמלא/ניתמלא.

ויש עמנו עוד 3 דוגמות — נתקטל — מספרות התנאים, שאף הן צורות בינוני

הנה:

ז. שנינו בסוטה (ט, ו): "הכהנים אומרים: 'כפר לעמך ישראל אשר פדית ה'

46. ר' הנמן הפועל, עמ' 379-380.

47. להלן סקירה קצרה על הממצאים של נקדן ק באשר לצורת הסביל של טמא:

בעבר: כ-160 פעמים נתפעל, כגון: נְטָמָא (פסח ז, ה), נְיָטְמָא (פלים כה, ד), כנגד 22 פעמים נתפעל, כגון: נְיָטְמָא (שתי פעמים), נְטָמִיתִי (סוטה, ב, ה). בתשע מתוך 22 הצורות מתגלה זיקה ברורה לפסוק מקראי, כגון הדוגמות שהובאו כאן מסוטה ב, ה, והוא הדין באשר לשלוש נוספות (שם ה, א). פולן קשורות קשר ברור לצורה נְטָמָא/נְטָמָא (במדבר ה, כז, כט); ואפשר שבאלה אין הבדל בין הסופר לנקדן.

בעתיד ובמקור: מצינו 25 פעמים נתפעל, כגון: תִּישָׁמָא (פרה ה, ג), לִישָׁמָא (חולין ט, ג), כנגד 5 פעמים נתפעל כגון: לְשָׁמָא (טהר' ד, ז — שתי פעמים), אֶשָׁמָא (סוטה ב, ה); במקום זה מופיעה הצורה ליד נְיָטְמָא (שתי פעמים) לעיל, והקשורה כאמור, בנטמאה שבפרשת סוטה במקרא.

בבינוני: במקום שההוראה סבילה מצינו עפ"ר נתפעל (כ-80 פעמים), כגון: מְטָמָא (פלא' ט, א), מְטָמִין (נגע' יא, ט). ואין צריך לומר, שכן הוא כאשר הפתיב מלא יו"ד אחרי מ"ם, כגון: מִישָׁמָא (שם, שם, יא). מִישָׁמָא (טהר' א, ב). אבל ניכר כאן ההיסוס האמור לעיל: כ-40 צורות נתפעל מובהקות, ובכלל זה צורות שנכתבו ביו"ד אחרי מ"ם (מיטמא, מיטמין), מתפרשות לו פעל (מְטָמָא, מְטָמִין), כפי שכבר הערנו לעיל בהערה 43.

עיקרו של דבר, גם הנקדן של ק מקיים, עפ"ר, מסורת זהה לזו של הסופר שהפיר למעשה רק את צורת נתפעל (נְיָטְמָא, מִישָׁמָא וכו'), אבל בכ"ז סטיותיו של הנקדן אינן מועטות. ואין כאן אלא עניין אחד מני רבים המלמדים על הפער הבולט בין מסורת הסופר לנקדן של ק.

ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל'. לא היו צריכים לומר 'ונכפר להם הדם' אלא רוח הקודש מבשרתן, אימתי שתעשו ככה, הדם מתכפר לכם". כ"י ק גורס כאן ניתפפר (והנקדן שינה, כדרכו, וקורא — מתפפר), וגם כ"י מאוחר יחסית ככ"י פס גורס — נתכפר. וברי שאף כאן לפנינו צורת בינוני ולא צורת עבר⁴⁸, שפן בכל משפטי הזמן הדומים למשפט שלפנינו משמשות בסיפא — בעברית (ובארמית) — צורת בינוני או צורת עתיד וציווי ולא צורת עבר, כגון: "אימתי שאירצה, אני נותן בה דמים ונוטלה" (תוספתא ב"מ ד, ד), או "אימתי שירצו, יחזור הדבר לכמות שהיה" (מ"ש ה, ב) ועוד כהנה.

דוגמות ח-ט — "המביא גט בארץ-ישראל אינו צריך שיאמר בפניי נכתב ובפניי נחתם"⁴⁹ אם יש עליו עוררין יתקיים בחותמיו, המביא גט ממדינת הים ואינו יכול לומר בפניי נכתב ובפניי נחתם"⁴⁹ אם יש עליו עדים יתקיים בחותמיו" (גיטין א, ג). במקום יתקיים הגקרית פעמיים במהדורות הדפוסים, החל מדפוס ראשון נאפולי, מצינו בכתבי-יד עתיקים צורות אחרות:

(א) כ"י לו וכ"י פס ואחרים גורסים פעמיים צורת בינוני במקום עתיד — "מתקיים בחותמיו".

(ב) בכ"י פא, במשנת הירושלמי ובקטע גניזה מאוסף אנטונין, שפרסם א"י פץ⁵⁰, מצינו בפעם הראשונה "נתקיים"⁵¹ בחותמיו", ובפעם השנייה "מ(י)תקיים בחותמיו"⁵⁰.

(ג) בכ"י ק מצינו פעמיים "נתקיים"⁵¹ בחותמיו". וברור שהקריאה נתקיים מכוונת לצורת בינוני בנו"ן ולא לצורת עבר. הבדיקה התחבירית מלמדת שבמבנה זה של משפטי תנאי משמשות צורות בינוני או עתיד נשוא של המשפט העיקרי⁵², והחילופים מתקיים / נתקיים (בינוני) / יתקיים תואמים את דרכי השימוש בלשון חכמים⁵³.

48. נקדן פס, שקרא כאן נתפפר, לא עמד על מהותה של הגרסה; ור' להלן, סע' 14.
 49. בכתבי-יד אנו מוצאים, עפ"ר, נחתם במקום נחתם (ר' אפשטיין, מבוא, עמ' 1255).
 50. גנזי משנה (ר' לעיל, הע' 36), עמ' עז; בפעם השנייה אנו מוצאים בקטע זה: מתקיים בחותמיו (במ"ס תלויה; האם תוקן מנתקיים?).
 51. הניקודים של פא, של קטע הגניזה ושל כ"י ק נידונים להלן בסעיף 14.
 52. פונתנו למבנים מעין אלה (כל החומר מובא ע"פ כ"י ק): אם יש לו פרנסה ממקום אחר, מוציא לפי חשבון (חלה ג, ה); אם יש עליו בשר כראוי, מטמא במגע... (פלים א, ה); אם יש תחתיהן עפר קברות, מטמאין במשא (אהל' ב, ד); אם יש בה מלוא בוצר וסלו מיכן, חירע (עדיות ב, ד). כלומר כאשר הנושא של הסיפא הוא הפינני הנרמז בנשוא שפרישא, לעולם תבוא בעתיד צורת בינוני או עתיד בנשוא של הסיפא. ולא מצאתי חריג לכלל זה!
 53. הבינוני והעתיד (ובמידה רבה גם המקור) — כלומר, הצורות שאינן עבר — מקבילות אך-יחיד ידובר על כך אי"ה במקום אחר.

12. ובכך מנינו פאן השע דוגמות בטוחות של נתפעל בבינוני⁵⁴, פולן מספרות התנאים. נבוא עתה לפרש את התופעה, אבל נספם תחילה את דברי החוקרים. חלק קטן מן הדוגמות שסקרתי הובאו במחקרים קודמים, אך כאמור הן נתפרשו פירוש מוזר או לא יוחס להן משקל של ממש. מהרי"ן אפשטיין (מבוא, עמ' 1255) שגילה את התיבה נתקיים במסכת גיטין בחלק מן המקורות שהזכרנו לעיל, וחש שלפנינו צורה חריגה ולא צורת עבר, הציע פתרון משלו: לדידו יש פאן נו"ן במקום יו"ד (נתקיים במקום יתקיים), כשם שמצינו בארמית. נראה שכונתו לצורות המשמשות בארמית המזרחית, נקטול במקום יקטול; אבל ברור שאין לקבל סברה זו. יש פאן קירוב רחוקים, לא מצינו כזאת לא בלשון חכמים ולא בכל מסורת אחרת של העברית בא"י ואף לא בארמית של א"י. ר"ש ליברמן מזכיר (תוספתא פפשוטה, זרעים, עמ' 838, הע' 21) את הדוגמות ניתעטף, ניסתפר שבקטע גניזה למסכת ביפורים; הוא סבור שיש פאן תקלה טכנית, "ונפרדה שם המ"ם לנו"ן יו"ד". גם הנמן (הפועל, עמ' 224), שדן בצורות נתעטף, נתקיים בכ"י פא, מצטרף, אמנם מתוך היסוס, לדעה שיש פאן התחלפות גראפית בין מ לבין ני.

13. אין ספק שהפתרון הזה, חילוף בין אותיות דומות, עשוי להיות יפה למקום אחד או שניים, אבל ריבויין היחסי של הדוגמות — נתעטף, נסתפר, נתפורת, ניתמלא, נתנדבין, ניטמין, נתפפר, נתקיים (בכפליים) — והעובדה שפמה וכמה עדים נאמנים מעידים על קיומן ובכלל זה דוגמות שיש עליהן שניים עדים ויותר שאינם תלדיים זה בזה, מבטלים את האפשרות הזאת. זאת ועוד אחרת, מן הדין שחינתן הדעת לעובדה, שלא בכל מקום נכתב יו"ד אחרי נו"ן, שהרי מצינו גם נתקטל (בלי יו"ד) במקום מתקטל: נתעטף (בחלק מן המקורות), נתפורת, נתנדבין, נתפפר (בכ"י פס), נתקיים (בכל כתבי-היד שהוזכרו מופיעה תיבה זו ללא יו"ד אחרי הנו"ן). ובכלל, ריבוי של טעויות גראפיות במלים ובקטגוריה פל כך רגילה — מתקטל — אינו מסתבר. התופעה של המרת נו"ן ויו"ד במ"ם מזדמנת ממש רק במלים נדירות, כגון החילוף מקרצת / ניקרצת, שהוזכר ע"י מהרי"ן אפשטיין (מבוא, עמ' 1255, 1308), אבל בצורות רגילות כצורת הבינוני מתפעל, או משקל מקטל ודומיהם לא מצאנו למעשה צורות בנו"ן ויו"ד תחת המ"ם. ולהפך כמעט שלא מצינו מקטל במקום ניקטל בבינוני של נפעל⁵⁵. לפיכך, אין ספק שלפנינו צורות נתקטל מקוריות לבינוני, פפי

54. כנגד זה הצורה ניטמאת (נויר ג, ו) שהביא פורת (לעיל, הע' 36), עמ' 76, בסעיף על הבינוני, כגרסת ודאי — צורת עבר היא, פפי שהיטיב לראות ייבין (הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשחקפת ממנו, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ח, עמ' 583), הביא את הצורה בניקוד מכוון יותר — ניטמאת — כגרסה מסופקת. וגם ניתמנמם (מגילה ב, ב, נכתב תחילה: מתמנמם, ותוקן ע"ג השורה) שהביא הנמן (הפועל, עמ' 224) מכ"י פא, מתפרשת יפה צורת עבר פפי שהקשר מלמד: "קראה סירוגין וניתמנמם יצא", היינו "אם קראה סירוגין או נתמנמם, יצא". ואף בכ"י ק מצינו צורת עבר: נתמנמם.

55. ידועה לי רק דוגמה אחת בטוחה של תקלה כזאת בכ"י ק: "החרשת והשוטה והסומה וכל מי

שכבר חשו הר־זהב וסגל⁵⁶. לדעתו של האחרון (דקדוק, עמ' 118, הע' 2) אלו הן דוגמות להמשך התהליך שנתרחש בעבר, כשם שהתפעל הפך נתפעל מתוך היקש לנפעל, כך גם החלו עולות בבינוני צורות נתפעל בהשפעת הבינוני נפעל. אבל נראה לנו שהדבר יותר עמוק מזה. כבר לפני שנים לימדנו פרופ' ז' בן-חיים⁵⁷, שיש זיקה ברורה בתצורה בין צורות הבינוני לצורות העבר בפעלים עומדים ובבניינים סבילים, כגון חָפֵץ (בינוני) ליד חָפַץ (עבר), יָכוֹל ליד יָכַל; וכך מתבארות צורות בינוני של פעלי ע"ו שרובם המכריע פעלים עומדים הם: קָם ולא קוּם (כמתחייב מן המעתק $\bar{a}$ ל- $\bar{o}$), בדומה לצורת העבר קָם, וכן דָן ולא דוּן כמו העבר דָן⁵⁸; עד כאן באשר לפעלים עומדים, והוא הדין בבניינים סבילים, מצינו אָפַל (שמ' ג, ב), יוֹלַד (שופ' יג, ח), לָקַח (מל"ב ב, י) צורות בינוני פעול של בניין קל בצלמה ובדמותה של צורת הסביל של העבר בבניין קל, קָטַל; אָפְלו (נחום א, י), יָלַד (בר' ד, כו), לָקַח (שם ג, כג⁵⁹). וכך מתפרשות משלם צורות "נפעל"⁵⁹ במקום "מנפעל" במ"ם הבינוני כמקובל בכל הבניינים הנגזרים וכפי שמלמד הדקדוק המשוה⁶⁰. ודבריו המאלפים של בן-חיים מבוארים הם: קירבת השימוש של הבינוני לעבר בפעלים עומדים ובפעלים סבילים (בשני הזמנים יש הבעת מצב וסטאטיות), הכשירה את ההיקש של זה לזה. ונראה שפך יש לבאר את צמיחת צורות נתקטל בלשון חכמים: הבינוני משך את הנו"ן מן העבר. ומעידה על כך גם מסורת השומרונים המקיימת צורות בינוני בנו"ן בבניין נתפעל/נפעל⁶¹. אלא שתהליך זה, שהיה תהליך מוגמר בבניין נפעל בכל מסורות העברית ובבניין נתפעל/נפעל במסורת שומרון, היה בלתי מושלם בבניין נתפעל במסורת היהודים.

14. צורות אלו, נתקטל על יד מתקטל בבינוני, הלכו ונשתפחו וברובן לא הובנו ע"י הנקדנים וע"י המעתיקים כבר בדורות ראשונים. מי שהמיר את הבינוני

שמְטַרְפָּה דעתה" (נידה ב, א, ויש לתקן את מה שכתבתי במבוא לכ"י פר, עמ' 183, הערה 195). הצורה מְטַרְפָּה נשתבשה כאן מְטַרְפָּה, ואין לטעון שהסופר פיון לצורה מְטַרְפָּה, שהרי בבינוני של נתפעל (בפועל השלם) נזהגת בל"ח חתימת הנקבה - ת: מְטַרְפָּת. מ"מ זהו חריג מקומי ולא תופעה נפוצה בכ"י זה (או בכתבי יד אחרים).

56. ר' לעיל, סע' 10.

57. שמעתי ממנו את הדברים לראשונה בחורף תשכ"ה בשיעור "הדקדוק ההיסטורי של העברית המקראית". אף הוא חזר על הדברים בהודמנויות אחרות.

58. רק בפעלים בודדים חל המעתק של $\bar{a}$ ל- $\bar{o}$ כגון: קוּמִים (מל"ב טו, ז) בלשון המקרא, מוֹלִין (ק, פא, לו ועוד, שבת יט, ה), חולות בפרמים (ק, פא ועוד, תעניות ד, ח) בלשון חכמים (ר' ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 171 ואילך).

59. ההבדל בתנועת ע"ן הפועל בין העבר — פתח (לָקַח, נָפַעַל ועוד), לבין הבינוני — קמץ (לָקַח, נָפַעַל ועוד) אינו מטשטש את הדמיון העיקרי שבין שתי התבניות.

60. הווה מְנַפְעַל בערבית.

61. ר' עואנ"ש, ה, עמ' 143. ושם רמו בן-חיים לצורת נתפעל שבל"ח, אבל ציין כהר־זהב וסגל

רק דוגמות מספרות האמזאיים.

נתקיים בצורות מתקיים או יתקיים⁶² לא חטא לשימוש הלשון⁶³, ורק המיר את הנדיר והבלתי ידוע בתדיר ובידוע. אבל מי שניקד את עה"פ של הבינוני בפתח — נְתַפְעֵל: ניתעטף, ניסתפר (כך מנוקד בקטעי הגניזה לביכורים, ר' לעיל דוגמות א-ב בסעיף 11), נתפפר (כך נוקד בכ"י פס במסכת סוטה, לעיל דוגמה ז). נתקיים (כך מנוקד בכ"ק ובאחרים במסכת גיטין, לעיל דוגמות ח-ט). מי שנהג כך חטא לדקדוק ולשימוש הלשון בשבצו צורות עבר במקום צורות בינוני⁶⁴. אולי הוא נמצא מכון למציאות הלשונית של הצורות בהיותן חיות, כשהבינוני והעבר נזדהו (פלומר צורה אחת — נתפעל — לפינוני ולעבר, כמו קם לפינוני ולעבר), אבל מסתפר שניקוד זה בפתח — ניתעטף וכיו"ב — הוא פרי שיקול מוטעה: הפתיבים בנו"ן הובנו בטעות צורות עבר, ולא צורות בינוני.

ואפשר שהייתה דרך תיקון נוספת: מי שהבין את הפתיבים נתעטף, נתנדבין אל-נכון צורות בינוני, אבל לא הפיר את הצורה נתקטל לזמן זה, עשוי היה להחליף את הבניין, היינו נפעל במקום נתפעל, ולא לשנות את הזמן. לפיכך ייתכן שהפתיבים נעטף (נעטפת) שמצאנו בכתב-יד של התוספתא⁶⁵ הם תולדת נתעטף: מי שמצא נתעטף בנו"ן, והצורה נתפרשה לו נפעל, המירה בנעטף⁶⁶.

15. ועוד הערה אחת בשולי הדברים: אם יש לדבר על תיקונים ותקלות גראפיות מן הסוג של המרת נו"ן-יו"ד במ"ם ולהיפך, יש לדבר עליהן, פאמור, בצורות נדירות ולא בצורות נפוצות⁶⁷. היינו פיון השינוי הוא מן הנדיר לתדיר (מן ניתקטל למתקטל ולא להיפך ממתקטל לניתקטל). אפשר שכמה צורות ניתקטל שלא הובנו פהלכה הומרו במתקטל הנפוץ יותר. ופעולתו של המתקן בכ"ק, שהסב את ניתמלא, ניתכפר, ניטמין לצורות מתמלא, מתכפר, מיטמין, תוכית. מפל מקום מסורתו של הסופר כמסורתם של כתב-יד אחרים היא המשמרת את הצורה הקודמת שנהגה בל"ח בהיותה לשון חיה: נתקטל, נתקטלת, נתקטלין, נתקטלות.

פְּעוּל — בִּינוּנִי פּוּעֵלִי שֶׁל בְּנִיין קֵל

על השימוש השמני של פְּעוּל

16. זה מכבר הפירו חוקרים אחדים בקיומו של משקל פְּעוּל (pā'ōl) בקמץ

62. ר' פרטי הנתונים לעיל בסע' 11, דוגמות ח-ט.

63. ר' מש"כ לעיל בסוף סע' 11.

64. ויושם נא אל לב, שתנועת עה"פ בבינוני הרגיל של נתפעל היא צירי פפי שמלמדים פתיבים

מעין: מתכוין (פא לב"ק ה, ו) ביו"ד והניקודים של כתב-יד מהימנים (ור' הנמן הפועל, עמ' 224-226).

65. ר' לעיל, הע' 40.

66. האפשרות שהייתה כאן הידמות של התי"ו לעי"ן — נתעטף-נעטף — כמקובל בארמית של

א"י, רחוקה היא ביותר. אין לנו ראיה ממש להתרחשות התהליך הזה בספרות התנאים (ור' מש"כ

במבואי לכ"י פר, עמ' 183 והע' 197-199; וכן הנמן הפועל, עמ' 218, סעיפים 801-802).

67. ר' לעיל, סע' 13.

מתקיים, בלשון המקרא. מדובר במשקל שנועד בעיקרו לציין "בעלי מלאכה או בעלי עסק או תכונה קבועה"⁶⁸, כגון: פָּחוֹן (ירמ' ו, כז), חֲמוּץ (ישע' א, יז)⁶⁹, עָשׂוֹק (ירמ' כב, ג), צָרוּף (שם ו, כט), פְּגוּדָה (שם⁷⁰ ג, ז, י) ועוד⁷¹. צורות אלו קשורות קשר ברור לבניין קל, הווה "פָּחוֹן נתתיך פעמי מבצר ותדע ופָּחַנְתָּ את דרכם" (שם ו, כז). למעשה, לפנינו בן-זוג לבינוני הפועל הרגיל, כפי שמתברר מפמה מקראות מקבילים: "והצילו גזול מיד עָשׂוֹק" (שם כב, ג) לעומת "והצילו גזול מיד עוֹשֵׁק" (במקום סמוך, שם כא, יב), או "פְּגוּדָה אחותה יהודה" (שם ג, ז, י) כנגד "בְּגָדָה יהודה" (שם ח, יא). גם בלשון חכמים מצינו שורה ארוכה של שמות ממשקל פֶּעוּל המציינים "בעלי מלאכה או בעלי תכונה קבועה", כגון לְעוֹזֵל-לְעוֹזוֹת (פא וכתבי-יד אחרים למגילה ב, א⁷²), סְרוֹק (פלים כו, ה), סְרוֹקוֹת (שם יב, ב), לְקוֹחוֹת (כתובות ח, א), מְשׁוֹחוֹת⁷³ (עירובין ד, יא) ועוד כהנה, כפי שכבר הראו סגל⁷⁴ וחוקרים אחרים^{75, 76}. אפשר

68. הווה סגל דקדוק, עמ' 74-75, ולשוננו, י (תרצ"ט-ת"ש), עמ' 154-156, ור"ח ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 15 (נתפרסם פרסום ראשון בהצופה לחכמת ישראל, תרפ"ד, עמ' 343 ואילך). יצוין שהדבר נתעלם מעיניהם של הרבה מדקדקים שעסקו במשקלי השמות, ובכלל זה H. Bauer-P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Halle a/S, 1922; P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1947; ד' ילון, חלודת התפתחות הדקדוק העברי עם משקלי השמות בלשון העברית, ירושלים תש"ה. ק' ברוקלמן קובע, שהמשקל נמצא רק בארמית ובערבית (ראה Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I, Berlin 1907, עמ' 343).

69. ר' הדעה הראשונה שהביא א' קרויס (סדרת הפירושים למקרא בעריכת אברהם פהנא) בפירושו לישעיה על אתר.

70. דוגמות רבות ממשקל זה מזדמנות בספר ירמיה, ואין זה מקרה בעלמא. וכבר עמדתי על כך בהרצאתי "על ייחודי לשון בספר ירמיהו" באוניברסיטת באר-שבע בחורף תשל"ו. ואני מקוה א"י להרחיב את הדיבור על הסוגיה בכחב במקום אחר.

71. מדבריהם של כמה חוקרים משתמע שהעברית שאלה משקל זה מן הארמית (ר' למשל קוטשר גלילית, עמ' 21, ושם צוינה דוגמה ראשונה מארמית המקרא); ועדיין יש מקום לברור מפורט של טענה זו (ור' דבריו של סגל, דקדוק, עמ' 75).

72. במקום זה בכ"י ק צורת היחיד לְעוֹז היא מעשה ידיו של מתקן מאוחר. מ"מ גם בכ"י זה רווח ביחוד הצורה פְּעוּל, והדוגמות המובאות כאן מל"ח מצוינות גם ב.

73. ליד הצורות הנפוצות בתחמת הריבוי -ות (לְקוֹחוֹת, מְשׁוֹחוֹת וכיו"ב) מצינו, לעתים, גם צורות בתחמת הריבוי לזכר: לְקוֹחִין (כ"י"ק חגיגה ג, ה, אבל במקורות אחרים הגרסה היא לְקוֹחִין / לְקוֹחִים); והשווה: עבדין (דברים רבה, מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 22).

74. ר' המקומות המרומזים בתחילת הע' 68. בדקדוקו מונה סגל 16 דוגמות מספרות התנאים; בדיקת הממצא והניקודים בכתבי-היד הטובים מאשרת את קביעותיו.

75. ור' קוטשר במקום שנרמז בהע' 71, וכן ערכי המילון לספרות חז"ל, כרך א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 98-99.

76. קביעתו של סגל (דקדוק, עמ' 75 ע"ש), שמשקל זה מציין גם פלי מלאכה, כגון: תְּקוּעַ (מלשון המקרא), דְּקוּר, חָגוּר, מְחוּק (מלשון חכמים), אינה מבוססת דיה. לפי שאין ראיה ממש שלפנינו

שדו-הערפיות של הבינוני הרגיל (פועל), דהיינו שימוש שמני ושימוש פועלי כאחד⁷⁷, היא שהצמיחה צורה נפרדת חדשה (פועל) לתפקיד השמני לשם אבחנה מהצורה הרגילה (פועל) הממשיכה לשמש בתפקיד פועלי⁷⁸. מפוח שימושה השמני נתפנתה הצורה פועל "שם הפועל" (nomen agentis)⁷⁹. אבחנה זו מקוימת יפה גם בניבים ארמיים רבים⁸⁰, פועל (מקבילו של פועל העברי) משמש בינוני פועלי, ופועל (פועל⁸¹) הוא בינוני שמני. הדבר בולט בלשון אונקלוס וזנתן לנביאים⁸², בארמית המזרחית ובארמית של א"י^{83, 84}.

קמץ מתקיים בצורות המציינות פלי מלאכה. הדוגמה היחידה שהוא מציין והעשויה להעיד על קמץ מתקיים — פְּמוֹכּוֹת (שבת ו, ח) — אינה ראייה. במקורות מהימנים שבכתב ובמסורות שבע"פ מצינו את הניקוד פְּמוֹכּוֹת. פן הוא בכ"יק (שבת ו, ח) — שתי פעמים, פלים טו, זו אמנם ההיקרות השנייה במסכת שבת נמצאת בתוך השלמת שוליים, אבל נראה שמעשה הניקוד הוא מידי של הנקדן שניקד את הפנים), בכ"י פא (שתי פעמים במסכת שבת; בכלים יש רק ניקוד חלקי — פְּמוֹכּוֹת, ואין פל ניקוד בסמ"ך), בכ"י פו (למסכת פלים; כה"י פולל פידוע רק את סדר טהרות), בכ"י פס (בכל שלוש היקרויותיה של התיבה). וכן במקורות מאוחרים: בדפוס אמסטרדם (שנת ת"ו), מנטובה (תקל"ז), ליורנו (תרי"ג, תרפ"ט), וכן מצאתי בכ"י תימן (ירושלים Heb. 4° 1336 במסכת פלים: וסמוכות, ואין שוא בסמך, אבל ברור שהנקדן נתכוון לנקד: וסמוכות, כפי שמלמדת ו"ו החיבור השרוקה). וכן קוראים יהודי בבל (בגדאד) וארם-צובא (חאלב שבסוריה) ובצפון אפריקה (במראפש, במכנס, ובתאפיללת; והריני מודה לאגיסי מר נסים ברבי, שחזר ובדק למעני משניות מוקלטות מפי מסרנים ספרדים מן המקומות הנ"ל). ולא נתברר לי על מה נתייחד הניקוד פְּמוֹכּוֹת שהביאו סגל (דקדוק) וילון (במשניות המנוקדות שלו).

77. שימוש הפועל של הבינוני אינו מוגבל, פידוע, לבינוני של בניין קל בלבד. התופעה ידועה גם מבניינים אחרים: שמות רבים שקולים במשקלים קפועל, מתפועל ודומיהם (ר' למשל סגל דקדוק, עמ' 80-82).

78. ההבדלה בשני משקלים שונים בין הבינוני השמני לבינוני הפועלי, יש לה אחיזה בכמה קאטגוריות ובכמה שרשים בלשון חכמים. השווה לאחרונה את תוצאות בירוריו המצוינים של הנמן: (א) בצורות הבינוני של נפעל בשרשי ע"ו — משקל נְקוּל (נְדוּן, נְצוּק, נְרוּק) בינוני שמני, כנגד משקל נְקוּל (נְרוּן, נְרוּן, נְרוּן, נְרוּן, נְרוּן, נְרוּן) בינוני פועלי; (ב) בצורות הבינוני של הפעלים חיי/חיה, רבב/רבה בבניין קל: חיי, רב צורות שמניות; חיה, רב צורות פועליות (ר' הנמן הפועל, עמ' 273-275, 307-308, ובהרחבה, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, פרך ב, בעריכת מ"צ קדרי, רמת-גן השל"ד, עמ' 24 ואילך).

79. ר' קוטשר גלילית, עמ' 21, וברוקלמן במקום המרומו לעיל, הע' 68.

80. ר' לעיל, הע' 71.

81. פועל היא צורת הנפרד בניבי הארמית המזרחית; באלה משמשת, פידוע, צורה אחת לנפרד

ולמידוע.

82. ר' G. Dalman, Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch², Leipzig 1905, p. 154.

83. רוב צורות קטול/קטולא שהוא מביא יש כנגדן צורות פועל בינוני פועלי. דאלמן פורך שם מעט צורות של שמות עצם פלליים (פגון פרום) עם צורות שהן שמות פועל אמיתיים.

84. ר' הדקדוקים השונים לניבים הנ"ל וכבר ציין זאת קוטשר גלילית, עמ' 21.

84. ר' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, פרך ג, ס"ב, עמ' 109. וכאן המקום לציין דוגמא

מאלפת שהוא מביא: "הב לן מד לית יהוב (yā'ob) יהב (yā'eb) אלא אתה" (= "תן לנו מה שאין נתן נתן אלא אתה"). והשווה הערתו (שם): "סמיכות שתי צורות הבינוני של יהב מלמדת פאן יפה שתכונתו

השימוש הפועלי של פֶּעוּל

17. אלא שהאבחנה בין שני המשקלים, אחד שמני ואחד פועלי, לא נתבססה ולא נתחדדה מעולם. ולא רק שפועל העברי (ופעל הארמי) ממשיך בשני שימושו הקודמים — פועל ושם, אלא שגם הצורה הצעירה יותר⁸⁵ — פֶּעוּל — נדבקה בתכונת קודמתה ואף היא מתחילה לשמש שימוש כפול: ליד השימוש השמני עולה גם שימוש פועלי. דבר זה התרחש בשלושת ניבי הארמית של א"י ובעברית של השומרונים; והרי מבחר דוגמות:

"דיהוון רברבני דיהודאי קיומין קודמיי בצפרא (בחד) בחד בשובא (כצ"ל)" (בר"ר פרשה סג, כ"י ואטיקאן 8630) פלומר, "שיהיו רבני היהודים עומדים (= שיעמדו) לפני בבוקר יום ראשון". במקורות אחרים מצינו קיימין (= קָנְמִין, בינוני רגיל), וגרסת כ"י ו קיומין (פֶּעוּלִין) מלמדת על השימוש הפועלי של הצורה⁸⁷.

ובסורית של א"י: "אנא אמור לכון" — "אני אומר לכם" (כ"י C של האוונגליאר הסורי הא"י, מרק' 11, 24), פנגד "אנא אמר לכון" (בכתב-יד BA), אָמור, אָמר מתחלפות כאן כבמקומות אחרים בסורית של א"י חילוף חופשי⁸⁸. או "מרא בשומא עתד מיתוביתה ומלכות[ה] על כולא הי מרויא" (תהל' קג, יט מתוך כה"י של ההורולוגיון הסורי-הא"י) — "ה' בשמים הכין פסאו ומלכותו על הפול היא מושלת"⁸⁹. מרויא (קרי: מְרִיא) היא צורת בינוני של מרי בבניין קל, שעניינו "להיות אדון, לשלוט"; היא מתרגמת כאן את *δεσπόζει* (מושלת). ואין מרויא אלא בן-זוג חפשי של מריא (קרי: מְרִיא) המודמנת בפרק זה ובפסוק זה גופו במקום אחר בכה"י הנזכר⁹⁰.

החומר ממסורת השומרונים (עברית וארמית) נתפרט בחיבוריו הרבים של מו"ר פרופ' ז' בן-חיים⁹¹.

18. דומה אני, שיש בידינו להוכיח, ששימוש זה של פֶּעוּל, בינוני פועלי של

השמנית של *קטול מרובה על של *קטל, ר"ל שקטול יתיר שם של פועל מן הבינוני הרגיל; ור' דוגמות נוספות (עבוד-עבד, זאון-זאן) שבן-חיים רומז להן שם (אך ר' להלן, סע' 17 והמקום המרומז בהע' 91).

85. מסתבר ביותר שהופעתה של פֶּעוּל מאוחרת לפועל (פֶּעַל בארמית) כפי שכבר העיר סגל

(דקדוק, עמ' 74).

86. ר' ל' סוודלונד, מבחר קטעים בארמית הגלילית [ע"פ אבות טכסטים], הוצאת אקדמון,

ירושלים תשכ"ז עמ' 28.

87. ור' פירוט העניין אצל קוטשר גלילית, עמ' 21.

88. הסוגיה נידונה בפירוט וביציון מראי המקומות בספרי, מחקרים בסורית של ארץ-ישראל —

מקורותיה, מסורתיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, ירושלים תשל"ז, עמ' 291-295.

89. הפסוק הסורי א"י מתאים לשבעים. גוסס המסורה גורס, כידוע, בחלקו השני של הפסוק:

"ומלכותו בכל מְשֶׁלָה".

90. ר' מש"כ בהע' 88 לעיל. יצוין שתופעה זו — כתופעות רבות אחרות בסורית של א"י — לא

הופרה עד היום הזה.

91. ר' למשל עואנ"ש, ה, עמ' 139 ועוד.

קל, נהג גם בלשון חכמים⁹², כבר בלשון התנאים. נשרדו ממנו בידינו צורות מועטות בכתב-יד מובחרים. להלן כמה דוגמות:

שנינו במשנת שבת (יג, ו-ז): "צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב . . . הא למה זה דומה לנעל ביתו לשמרו ונמצא צבי שמור בתוכו". פנגד לנעל שפרוב פתב-היד ובדפוסים⁹³, מצינו בכ"ק: לנעול (זו גרסת הסופר, הנקדן תיקן וקרא — לנעול⁹⁴). ונראה שהסופר פיון לומר: "למה זה דומה לנעול ביתו לשמרו וכו'". ואין צריך לומר שאין מקום להניח שהוא פיון לצורת המקור לנעול, דבר שאינו מסתבר מצד התחפיר, שפן אין פועל שורר לפני הצורה לנעול (פגון "למי שכיון לנעול", או "למי שביקש לנעול" וכיוצא באלה)⁹⁵.

"וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה" (ר"ה ג, ח). פן גורסים רוב פתב-היד והדפוסים אבל בכ"ק מצינו שבורות (אבל הנקדן מתקן — שבורות⁹⁶). אף פאן מסתבר שהסופר פיון לצורה שבורות בהוראה פועלית רגילה⁹⁷. ליד אופר, הנפוצה ביותר במשנה ובכלל זה במסורתו של כ"ק, מצינו בכ"י זה פעמים אחדות את הכתיב אסור (פשין הפונה פמובן לפינוני הפעול אסור⁹⁸): (א) "לא יאמר אדם לחבירו הלוויני כור חיטין ואני נותן לך לגורן אלא אומ' לו עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח, הלל אסור (הנקדן: אסור⁹⁹), וכך היה הלל [אומ']¹⁰⁰ לא תלוה אשה ככר לחברתה" (ב"מ ה, ט = בכ"ק נזיקין טו, י). (ב) "הדר עם הנכרי בחצר או מי שאינו מודה בעירוב הרי זה אוסר עליו רבי אליעזר בן-יעקב או לעולם אינו אסור (הנקדן: אסור)¹⁰¹ עד שיהו שני ישרא' אוסרין זה על זה" (עירובין ו, א). (ג) דוגמה נוספת מזדמנת במסכת עריות (= שהיא פרק ראשון מדרך ארץ רבה), שנוספה בכ"ק וחזמת את סדר נשים: "המקדש את האשה הרי זה אסור (נקדן: אסור⁹⁹)¹⁰² שבע עריות אמה ואם אמה ואם אביה וכו'" (עריות א, א). אף בשלוש

92. י' קוטשר העלה אפשרות זו בגדר שמא (לשוננו כו, תשכ"ב, עמ' 17) מבלי לציין אפילו

דוגמה אחת.

93. ר' א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו, עמ' 258.

94. הנקדן מחק את הו"ו והטיל חולם על הנו"ן.

95. אבל במקומות אחרים גורס הסופר של כ"ק נועל, נועלין וכיו"ב (ר' למשל מעשרות ג, ה;

עירובין י, ח-ט, תעניות א, ה; פלים יב, ה ועוד).

96. הנקדן מחק את הו"ו הראשונה וניקד שי"ן בחולם.

97. ברם במקומות אחרים מצינו בכ"ק — צורת שובר (שבת כב, ב), שוברים (פיצה ד, ה) ועוד.

98. ר' להלן, סע' 19 (ג).

99. הנקדן הוא שמחק את הו"ו והטיל חולם באל"ף.

100. חיבה זו נשמטה והושלמה בגיליון.

101. הנקדן תלה ו"ו חלומה אחרי האל"ף ומחק את הו"ו שאחרי הסמ"ך.

102. הנקדן/המתקן בכ"ק, שהסב את הכתיבים נעול, שבורות, אסור (שתי פעמים) לצורות

פעל: נעל, שבורות, אסר (במקום אחד הוא הוסיף ו"ו). נמצא חוטא לדרכי הכתיב של סופר ק. הסופר

כותב, בדרך כלל, את צורות הבינוני הפועל קוטל בכתיב מלא ו"ו, וזלתי מלים שגורות מאד

אלה מסתבר שהסופר פיון לצורת פֶּעוּל — אָסוּר — בינוני פועלי רגיל¹⁰³.
 ויש להעיר על שתי דוגמות נוספות מתוך כ"י א: (א) "הנוטל שאור מעיסת חטים
 ונותן לתוך עיסת אורו, אם יש בה טעם דגן, חייבת בחלה ואם לאו פטורה. אם כן למה
 אמרו הטבל אוסר כל שהוא? מין במינו. ושלא במינו בנותן טעם" (חלה ג, י). הגרסה
 אוסר מקוימת בכל פתביידי והדפוסים (ר' ר"נ זק"ש על אתר), אבל כ"י א גורס:
 "הטבל אוסר כל שהוא". פונת העניין ברורה — "הטבל אוסר דבר-היתר שנתערב בו,
 במינו — כל שהוא, ושלא במינו — אם נותן בו טעם", לפיכך אין להניח שגרסת א
 מכוונת לצורה אָסוּר¹⁰⁴ אלא לצורה אָסוּר¹⁰⁵, שהיא ואריאנטה של אוֹסֵר. (ב) והוא
 הוא העניין במשנת ערלה ב, יא: "שאוור של חולין-ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה, לא
 בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ נצטרפו וחמצו. ר' אליעזר אומר אחר האחרון אני
 בא, וחכמים אומרים בין שנפל איסור בתחילה בין בסוף לעולם אינו אוסר עד
 שיהא בו כדי לחמץ". פן הוא בכל פתביידי והדפוסים ראשונים ואחרונים, ומעין זה
 מצינו גם במשנה יב שם. שיעורו של המשפט האחרון במשנה הוא זה: "לעולם
 השאוור של תרומה אינו אוסר את העיסה עד שיהא בו כדי לחמץ". בכ"י א מצינו
 (במשנה יא): "לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ" (ר' ר"נ זק"ש על אתר).

ואף כאן ברי שאין מקום לבינוני הפועל אָסוּר אלא לבינוני הפועל אוֹסֵר.
 ואפשר שאף הדוגמה הבאה שייכת לכאן: "גדול השלום שאפילו ישראל עובדין
 עבודה זרה ושלום ביניהם, כביכול אמר המקום אין השטן נוגע בהן" (ספרי במדבר,
 פרשת נשוא, פסקה מב, מהדורת ח"ש הורביץ, עמ' 46). בכ"י רומי 32 (דף 47 ע"ב,
 עמ' 94 במהדורת מקור, תשל"ב, שורות 6-7) מצינו: "אין השטן נוגע בהן"¹⁰⁶; ולא
 מן הנמנע שפיון כאן לצורה נְגוּע (אך ר' להלן, סעיף 19 (ב)).

19. הערות

בסיכומו של העניין מתבקשות הערות אחדות:

(א) לכאורה, ניתן לפתור את שבע-שמונה הדוגמות שהובאו לעיל בסעיף 18,
 במשפט אחד: יש כאן טעויות סופרים שנכשלו בהצבת הו"ו במקומה הנכון במלה.
 סופר עשוי לשגות ולכתוב את הו"ו של נועל אחרי העי"ן (נועול). דבר זה מתחזק
 במיוחד בדוגמה אוֹסֵר, שהובאה ממסכת עירובין (עיי"ש), שכן מצאנוה ליד אוֹסֵר

בלשון המקרא (פגון פהן הנכתבת אצלו ואצל אחרים לעולם בכתיב חסר). ואם מצאת אצלו פתיכים
 חסרים שלא פתיכות שגורות מאיד בלשון המקרא, יש דברים בנו; עפ"י לפנינו צורות במשקל
 קטל. עניין זה ואחרים יידונו בעז"ה במחקר על פתביידי קאופמן שאני עוסק עתה בכתיבתו.

103. ויעוין במה שנכתב להלן, סעיף 19 (ג).

104. שלא בדוגמות המובאות להלן (בסעיף 19 (ג)), שם יש מקום מצד העניין ומצד הלשון

לקריאה אָסוּר (ע"ש).

105. המהדירים במהדורת זק"ש, שקבעו שלפנינו טעות סופר, בחרו להם פתרון קל, שכן לא

עמדו על פונת העניין.

106. על דבר זה העמידני ידידי ר' מנחם כהנא. פרט זה אין לו זכר במהדורת ח"ש הורביץ.

(שתי פעמים). אבל זהו פתרון קל מדיי, ומציאותן של כמה וכמה דוגמות בכ"י אחד (לפי שעה ציינו חמש דוגמות מכ"ק, והשוה גם לקוחין במקום לוקחין, שהוזכרה לעיל בהע' 71) ושימוש הרווח של פֶּעוּל פְּבִינוּנִי פועלי במקורות מארץ-ישראל בעברית¹⁰⁷ ובארמית מרחיקים את הפתרון, שלפנינו טעויות סופרים¹⁰⁸. אין ספק שהחיפוש הנמשך במקורות מהימנים של ל"ח עשוי להביא לנו דוגמות נוספות.

(ב) יושם נא לב שכל הדוגמות שצינו לעיל (בסע' 18), זולתי האחרונה (נגוע), צורות של פועל יוצא הנה. ואין לטעון שלפנינו בינוני פֶּעוּל במקום בינוני פועל. קביעותיו המכוננות של פרופ' י' בלאו (לשוננו יח, תשי"ב-תשי"ג, עמ' 67 ואילך), שהבינוני הפועל עשוי לשמש שימוש אקטיבי (פידוע מלשון המקרא וכרווח בלשון-חכמים), אמורות בעיקר לגבי פעלים עומדים. בפעלים יוצאים התופעה מוגבלת לפועלי לבישה ונשיאה (עי"ש).

(ג) במקומות רבים במשנה וביתר ספרות התנאים מצינו חילופים בין אָסוּר לבין אוֹסֵר; התופעה מחייבת הבהרה והארה. נביא תחילה מספר דוגמות: "אלו אוסרין ולא מקדשין — מותר חרבן הכרם, מותר מחול הכרם, מותר פסקי עריס וכו'" (פלאים ז, ג), דהיינו — "אלו [מותר חרבן הפרם וכו'] אוסרים באכילה ואין מקדשים לאסור בהנאה" (ר' פירושו של ר"ח אלבק על אתר). פנגד הגרסה אוסרין שבכמה פתבייד ודפוסים מצינו בכמה פתבייד אוסרין / אסורים (פן הוא בכ"ק, פא, לו, פס וקטע גניזה ועוד; השוה ר"נ זק"ש, פרך א, עמ' רעז). בגרסה זו מתבאר המשפט: "אלו [מותר חרבן הפרם וכו'] אסורים לזריעה וכו'" (ר' אלבק שם, בתחילת ד"ה אוסרין).

והנה עוד דוגמה: "הנודר מן הבשר, מותר ברוטב ובקיפה. ורבי יהודה אוסר. אמר רבי יהודה מעשה ואסר עלי רבי טרפון . . . שהנודר מן הדבר ונתערב באחר אם יש בו בנותן טעם — אסור" (נדדים ו, ו), הגרסה אסוד מקוימת ברוטב פתבייד ובדפוסים. וזו פונת המשפט — "אם יש בדבר הנודר בכדי ליתן טעם בְּדָבָר ההיתר שנתערב ונתבשל עמו, הרי גם דבר ההיתר אָסוּר" (ר' אלבק על אתר). אבל בכ"ק מצינו את הגרסה "הרי זה אוסר", כלומר, "הדבר הנודר אוסר את דבר ההיתר שנתערב ונתבשל עמו".

בשתי הדוגמות הנ"ל ובשכמותן אפשר להבין בפשטות את החילוף בין אוֹסֵר לאָסוּר; במקום שיש נושא פעיל אנו מוצאים אוֹסֵר, ואם הנושא סביל הוא, אנו מוצאים אָסוּר. אך שמא יש מקום להרהר, לאור המקורות הגורסים לעיל בכלאים

107. לבד מן המקורות שנתפרטו לעיל אפשר שגם באגרות ברכוסבה מזדמנת פֶּעוּל בהוראה פועלית; השוה מה שכתב פרופ' י' קוטשר על הצורה אמור ("שלא תהי אמור") באגרת השמינית (לשוננו כו, תשכ"ב, עמ' 17).

108. בכלל, מתכוון זה — "טעויות סופר" — יפה הוא לתקלה מקומית זו או אחרת, אך משחזרה הסטייה ונשנתה פעמים הרבה, ראוי לבדוק אם אין לפנינו ביטוי למציאות לשונית שלא ידענוה (ור' מש"כ לעיל בראש סעיף 13).

ובנדירים אוסר / אוסרין (בינוני פועל), ולאור מציאותן של צורות פועל בהוראה פועלית (ובכלל זה אָסור) במקומות אחרים, אם לא פיונו המכונים (בכלאים ובנדירים ובדומיהם) בפתיב אסור, אסורין לקרי אָסור, אָסורין. אלא שצורות אלו שלא היו נפוצות דיין נדחו מפני צורות הבינוני הפועל אָסור — אָסורין השגורות, מבלי שנתקפחה פונתם העיקרית של הדברים הן מצד העניין והן מצד הלשון, וצ"ע. מ"מ בדוגמות שהובאו לעיל (בסעיף 18) מדובר בצורות פעילות (מפעלים יוצאים), ולפיכך בפתיב אסור מכוון ככל הנראה לצורה אָסור.

סיכום

20. עסקנו בבירור עניינן של חיבה אחת ושתי תופעות נדירות בל"ח. מסתבר ביותר, שהצורות הנדונות — יְסִיכָה, נתקטל, בינוני של נתפעל, ופְּעוּל, בינוני פועלי של בניין קל — לא הגיעו לשימוש רווח בל"ח; לידן שימשו הצורות הקדומות יותר — סִיכָה, מתקטל ופְּעוּל, ואלה האחרונות היו שגורות ביותר או, למעשה, שגורות יותר. שכיחותן הבלתי-גבוהה של הצורות הנדונות בספרות חז"ל והעובדה שלא תאמו את דרכי לשון המקרא הן שגרמו במרוצת הדורות שתשתפחנה. במקום יְסִיכָה עלתה סיכָה, נתקטל הומר במתקטל או יתקטל או בצורות מבניין נפעל¹⁰⁹, פְּעוּל הוחלפה בפְּעוּל הנפוצה יותר או נתפסה צורת בינוני פְּעוּל¹¹⁰. זהו הרקע המסביר את תהליך דחיקתן של צורות נדירות אלו ממקורות ל"ח.

21. ויותר משיש כאן לימוד על הפרטות יש מקום להעלאת כללות. דרכי פתיב חורגות אפשר להן שתהיינה ביטוי לכתיב מלא או לכתיב חסר¹¹¹, ואפשר שצורה מוזרה תהיה תולדה של תקלה גראפית פלשהי במלה נדירה או במלה שכיחה, אבל הישנותה של סטייה במקור אחד וקול-וחומר במקורות שונים מחייבת בחינה מעמיקה של החומר מתוכו ומתוך הרקע הלשוני שלו.

ובענייננו, הופעתו החוזרת של חריג פלשהי בכ"י אחד או בכמה פתבייד של ספרות חז"ל מחייבת לבדוק אותו לאור חומר מקביל, כלומר לאור מסורות אחרות של העברית (ובעיקר מסורת השומרונים, מגילות מדבר יהודה ותעתיקים של מלים עבריות לשפות אחרות) ולאור מקורות הארמית של א"י. ויותר משיש בין כל המקורות הללו קורבת זמן, יש ביניהם קורבת מקום, וזו מכרעת יותר. נמצאת אומר, תביעתם של מורינו הגדולים¹¹², שדקדוק ל"ח ומילונה יהיו נתבססין על מקורות מהימנים ועל בחינה משנה לחומר מקביל מא"י, נתחזקת ונתעצמת בכל בדיקה מחודשת.

109. ר' לעיל, סוף סעי' 14.

110. הוה מש"כ לעיל בסוף סעיף 19.

111. הוה, דרך משל, הפתיב משנתנדבין, שצוין לעיל בסעיף 11 דוגמה ה, ור' הערה 43 שם.

112. ובראשם מהרי"ן אפשטיין, ר"ח ילון ופרופ' קוטשר ז"ל ומהר"ש ליברמן יבלת"א. וכל

הפרטים שבהם השגנו עליהם אינם אלא זוטות, שאינם גורעים מאומה ממפעליהם הגדולים, והם פועל יוצא של השיטות שנתגבשו בבית מדרשם.